

I БОБ. АБДУЛЛА ОРИПОВ ПОЭТИК ТАФАККУРИ- НИНГ АДАБИЙ-ЭСТЕТИК ИЛДИЗЛАРИ

1.1. Ижодкор поэтик тафаккури ривожда халқ оғзаки ижодининг ўрни

Жаҳон адабиётшунослигида ижодкор адабий-эстетик тафаккури, ижодий концепцияси тўғрисида илмий-назарий масалалар мавжуд. Булардан бири муайян ижодкорнинг ўзига хослигини таъминловчи поэтик мазмун ва тафаккур янгиланиши ҳодисасига муносабатдир. Поэтик тафаккур тушунчаси дастлаб Аристотель қарашларида учрайди. Бу тушунчанинг янги кўришлари замонавий илмда Хайдеггер, француз файласуфи ва адабиётшуноси Жак Деррида тадқиқотларида намоён бўлди.² У фалсафа ва шеъриятнинг ўзаро яқинлиги ҳақида фикр билдириб, фалсафий матннинг (бу ерда шеъриятга урғу берилган) тузилиши, матн турларининг ўзига хослиги ва хилма-хиллиги, таъсир қилиш ва яратиш моделлари бўйича ўрганиш лозимлиги тўғрисидаги тезисни илгари суради.

Дунё адабиётидаги поэтик тафаккур тадрижи масаласини олимлар ижод психологияси, ижодий лаборатория, лирик қаҳрамон ва шоир бирлиги асосида таҳлил қилиш муаммосига аҳамият қаратадилар. Аслида, истеъдодли ижодкор ўзидан олдинги анъанани инкор этмаган ҳолда, мутлақо янги мезон ва ёндашувларни адабиётга олиб киради. Бу эса бадиий адабиёт, адабий жараён мазмунини ҳам бойитади. Янгича қарашлар ва ифода йўсинининг бошловчларидан бўлади.

² <https://postmodernism.academic.ru> Постмодернизм. Словарь терминов. — М.: ИНИОН РАН (отдел литературоведения) - INTRADA. Ильин И. П., 2001.

Инсон боласи доимо ўзини ўраб турган муҳитни тадқиқ қилишни, ўрганишни ва моҳиятини англашни яхши кўради. Айниқса, мубҳам ёки ақл ва идрок кўпинча ожизлик қиладиган жиҳатларга қизиқиши табиий. Шу боис бўлса керакки, минг йиллик оғзаки мерос замирида руҳ, туш, ғайб, хуллас, космогоник илмлар сирини очишга бўлган интилишларни кузатамиз. Демак, халқ оғзаки ижоди дастлаб, олам ва одам синоатлари инкишофига ҳайрат ўлароқ майдонга келган десак, иккинчидан, бадиятга руҳан эҳтиёжмандлик сабабли поэтик тафаккур тарзини ҳам шакллантирди. Дунё ва ўзбек халқ оғзаки ижоди мотивларини кузатадиган бўлсак, барчасида узвий боғлиқлик, мазмунан яқинликни кўриш мумкин. Ёзма адабиёт пайдо бўлгунга қадар яратилган халқ ижоди жаҳон бадий тафаккурининг тарихий асоси десак, асло хато бўлмайди. Халқона ижоднинг дастлабки тамойиллари, қатъий анъанавий шакллари, турлари ва қисман баъзи образлари кейинги бадий тафаккур тарзига таъсир кўрсатди. Матал, мақол, эртак, масал, кўшиқ жанридаги асарларда яхшиликка интилиш, ёмонликнинг муқаррар жазосини кўрсатиш, ростгўйликни тарғиб этиш, табиат ва жониворларга шафқатли бўлиш ғоялари ўз ифодасини топган. Бу каби ижтимоий ва эстетик идеал кейинги ёзма адабиёт намуналарида турли жанр ва образларда ҳам намоён бўлди. Халқ оғзаки ижоди намуналарига хос мавзулар, эртак, дoston, кўшиқ, афсона жанрлари мотив ҳамда сюжетлари, энг аввало, муайян миллат психологияси, тафаккур тарзи ва менталитетини ифодаловчи восита ҳамдир.

Шунинг учун инсон ёшидан қатъи назар халқ эртаклари, кўшиқлари, дostonларини тинглаганда беихтиёр сукутда қолади. Бунда бамисоли олис сафардан қадрдон уйга қайтгандек, қаттиқ чанқокдан сўнгра қониб сув ичгандек ҳиссиёт пайдо бўлади. Қолаверса, халқ оғзаки ижоди намуналарининг лейт-

мотиви, бадияти, шакл ва мазмуни кишида бадий тафаккурни шакллантириши билан ҳам аҳамиятлидир. Аниқроқ қилиб айтсак, ижодга иқтидори бўлган шахсларда ўз қобилиятини кашф этишига туртки бўлиши мумкин. Бунга ғарб ва шарқ, жумладан, ўзбек адабиётида ҳам мисоллар кўп. Ўзбек халқининг ўзлиги, миллатнинг вужудга келиши, орзу-армонларини акс эттирган сюжет ва халқ қаҳрамонларининг типик образлари кейинги давр бадий адабиётига салмоқли таъсир кўрсатди.

Яъни халқ оғзаки ижоди таъсирида юқорида таъкидлаганимиз ҳиссиётлар асосан, руҳий жараён бўлиб, айрим шахсларда руҳий-ижодий баркамоллик касб этади. Масалан, Пушкин, Ҳамид Олимжон шахсияти ва ижоди фикримизга мисолдир. Бўлажак ижодкорлар руҳияти, мантикий ва ижодий тафаккур қобилиятини ривожлантиришга айнан ўтмиш халқлардан қолган ёдгорликлар билан танишувнинг ўрни беқиёс бўлган. Яъни энг аввало, образли тафаккур қилишни, руҳиятида туғилган ҳиссиётни бадий шакл асосида намоён эта олиш қобилиятини ўстиради. Қолаверса, халқ оғзаки ижоди намуналаридаги қисқа, лўнда фикрлар, қофиядошлик бўлажак ижодкорда рифмаларни ўз ўрнида қўллай олиш салоҳиятини ҳам пайдо қилади. Ҳамид Олимжон дostonларидаги қуйма сатрлар, шеърларидаги халқона образлар замонавий шеъриятимизда халқ оғзаки ижоди оҳанглариининг давомийлигига яққол мисолдир.

Ижодкор гўёки рассом ўлароқ, болалик хотираларини эртакнамо манзара тасвири уйғунлигида катта маҳорат билан тасвирлайди. Асарларидаги сюжет чизиқлари ўта нозиклик ва халқ оғзаки ижоди мотивлари ҳайрати билан тўлиб-тошган. "Болалик кунларимда, уйқусиз тунларимда", бу каби бошланмалар асосан, эртакларга хос. Ўтмишга саёҳат қилиш учун дастлабки эскиздир. Кўп эртак ва чўпчаклар,

сирли учар отлар, парилар тасвири, ботирларнинг ов ва жанг сафарлари – буларнинг барчасини қарийб ҳамма қаламкашлар поэтик тафаккурига пойдевор бўлган, десак янглишмаймиз. Демак, қадимий ўзанлардан, теран томирлардан илҳомланиш барча замонавий муаллифлар ижодига ҳам хос хусусиятлардан биридир. Бу ҳолат у ёки бу ижодкор асарларининг мазмунини ташкил этмаслиги мумкин, лекин унинг элементлари ёрқин намоён бўлган шеър, ҳикоя ва қиссалар мавжуд. Бундай унсурларга эртас ёки достонга хос сюжетларнинг бўлаклари, бошланмалар – синтактик конструкциялар кабиларни киритишимиз мумкин. Қолаверса, иқтидор ва машаққатли меҳнат, матн устида тинимсиз изланишлар юксак асарларнинг туғилишига замин тайёрлайди. Шоир ёки ёзувчи дастлаб, халқ оғзаки ижоди, кейинчалик мумтоз сўз санъати билан чуқур танишуви натижа-сида ўз услуби ва йўлини топа боради.

Аксарият юксак ижод вакиллариининг тарихий йўлига назар ташлайдиган бўлсак, биринчи ўринда ижтимоий муҳитга эътибор қаратилади. Лекин бизнинг назаримизда, эътирофдан кўра, кўпроқ ўша муҳит билан чиқиша олмаслик, ундан норози-лик кайфияти ҳақиқий ижодкорни ёхуд СЎЗни кашф этади. Тўғри, шоир адабиёт оламига кириб келган кезларда, унинг ҳаётини тажрибаси ёхуд ижодий тайёргарлиги етарли бўлмагандир, лекин истеъдод эгаларининг ўзига хос савқи табиийси, яна ҳам аниқроқ айтганда, “пайғомлар”ни қабул қилишга муносиб қалб кўзи очиқлигини инкор қилиб ҳам бўлмайди.

XX аср ўзбек адабиёти ижод оламига ўз сўзи, овози билан бетакрор, фавқулодда истеъдодга эга бўлган бир гуруҳ шоир ва адибларни маънавиятимиз ривож-и учун энг зарур вақтда тақдим этди. Миллий адабиётимизнинг фидойиларидан бўлган Абдулҳамид Чўлпон ва Фитратлар бошлаб берган янги тизим, самимий мисралар, инсон қалби манзараси инки-

шофини мақсад қилган сатрларга эга вазн кейинги шеърят табиатини белгилашда муҳим омил бўлиб хизмат қилди.

XX асрнинг ўрталаридаги ўзбек лирикаси давр шеърятида алоҳида мақомга эга. Негаки сохтакорлик, қуруқ шиорбозлик давом этаётган тарихий бир шароитда инсон кўнгли, қалбида кечаётган инжа туйғуларни айта олиш улкан ҳодиса эди.

Абдулла Орипов мана шундай шоирлар сирасига киради. У шеърят билан бирга ўсди, улғайди. Худди туйғулари камол топиб, чўнглашиб боргани каби адабиётга қараши, унинг масалаларига муайян муносабати ҳам шаклланиб борди. Ҳар бир одам ўзига хос индивидуал қобилият ва интеллект соҳиби. Лекин бунинг ўзи етарли эмас. Одам маълум соҳада муайян натижага эришиши учун, албатта, илмий ва амалий мактабларни ўтамоғи лозим. Абдулла Орипов мана шу мактабни улуғ устозларга маънавий шогирдликка тушиш, қолаверса, ҳаёт тажрибаси ёрдамида ўтади. Республикамизнинг Биринчи Президенти И.А.Каримов Ўзбекистон Давлат мадҳиясининг муҳокамасига бағишланган мажлисда: “Абдулла Ориповдек шоирлар юз йилда бир марта дунёга келади”³, деб айтган эди.

Лекин шеърларида, барибир, халқона оҳанглар, тасвирдаги халқчиллик, инсон ва жамиятнинг азалий орзуси қайсидир нуқталарда сақланиб қолаверади. Масалан, “Қасам дара” каби фожеий, “Ҳангома” (Абдулла Орипов ижодидан) сингари ҳажвий асарларда бу нозик чизиқларни пайқаш қийин эмас. Айрим ўринларда лирик қаҳрамоннинг ҳолатини тасвирлашда бундай жиҳатларни кузатиш мумкин. Абдулла Орипов “Чўпон” шеърида кенг далалар, най навоси ва сурув сурудиди “Алпомиш” достонига хос

³ Иқтибос куйидаги манбадан олинди: А.Орипов. Адолат кўзгу-си. – Т.: Адолат, 2005.

кайфиятни уйғота олади. Ўзбек замини, ўзбек миллати шу кичик асарда йирик планда тасвирланади. *Сарғаймасин сен севган чаман, қуримасин сен ичган булоқ* – дея фақатгина она юрт бағрида ҳақиқий илҳомга эришишини, шодликка тўлишини ёзади. “Одамлар” шеърида эса ўзбекона руҳнинг, тантиликнинг, саховат ва жавонмардликнинг ёрқин намунасини кўрсатади. Ўзбекчиликнинг ёзилмаган олтин қондасидан бири меҳмонни атойи Худо деб билишдир. Шеърда ҳам кўноқ ва мезбон образларининг хатти-ҳаракатида кимлигидан қатъи назар одамга илтифот кўрсатиш миллатимизга хос анъана сифатида талқин этилган. Шеър finali ғоятда гўзал. Шоир ҳар қандай таъма ва чекловдан ҳоли меҳмондўстликни улуғлайди. Асардан шундай хулоса чиқариш мумкин: бу менинг ўзлим, миллийлим, халқимнинг сиймоси ва ҳоказо.

*Тун ҳам оғиб борар, болалар тарқар,
Уй-уйига дейди, тепа тўйига.⁴*

Олам ва одам муносабатларини, уйғунлигини, яхлитлигини ўрганишда энг дастлабки уринишлар халқ ижодиётининг мундарижасини ташкил этади.

*Томда товук ётарми,
Оёқлари қотарми.
Эндигининг боласи
Намозшомдан қотарми.*

Кел, ҳо-о-о...

*Оқ кучуквачча,
Қора кучуквачча.
Уйдан чиқмаган
Ола кучуквачча.*

Кел, ҳо-о-о...

⁴ Орипов А. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2019. – Б.514.

“Қишлоқ оқшомлари” шеърида ибтидоий, нодир ва ўз навбатида, баъзан фалсафий асосига эга манбалар билан кенг танишиш бадий тафаккурнинг ривожда муҳим роль ўйнаганини термаларнинг шеърга олиб кирилишида кўриш мумкин бўлади. Шоирнинг ўзи бунга ишора қилар экан “...қиш кунларида тўйларга кўшни туманлардан номдор бахшилар келиб, тонг отгунча дoston айтишарди. Биз болалар бахшини тинглай-тинглай бир-биримизга биқинишиб ухлаб ҳам қолар эдик. Янглишмасам, ўшанда Умур шоир деган бахшининг дostonларини кўп эшитганман”⁵, деб хотирлайди.

Биз бу хотиранинг таъсири кейинчалик ўзбек халқ оғзаки ижодидаги ифода йўсини, бадий тасвир воситаларидан илҳомланиш, фольклор мотивлари, халқона образларнинг поэтик ифодаси тарзида намоён бўлганини кузатамиз. Тафаккур фалсафа, мантиқ, психология соҳаларининг ўрганиш объекти бўлиш билан бир қаторда адабиётшунослик учун ҳам хос мавзулардан саналади. Чунки ижод лабораторияси, ёзувчи бадий тафаккури ва унинг инъикоси доим мунаққидларни ҳам қизиқтириб келган.

“Америкалик психолог Ф. Беррон элик олтидан иборат ёзувчи ватандошлари гуруҳини тестлар ёрдамида текшириб, айнан ижодкорлар орасида ҳиссиёт ва сезги жуда ривожланганини ва рационалликдан устун бўлишини исботлайди. Яъни 56 та субъектнинг 50 нафари “интуитив шахслар” (89%) бўлиб чиқди. Бадий ижоддан узоқ бўлган одамлардан таркиб топган бошқа гуруҳда эса ҳиссий билиш уч баробар кам чиққан (25%).⁶ Демак, энг аввало, илоҳийдан берилган истеъдод, ўтмиш адабий мерос

⁵ Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. 1 жилд. - Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000, - Б. 7.

⁶ Боров Ю. Психология художественного творчества. - М., 1999. - С. 46.

билан тўйинган дунёқараш ижодкор бадиий тафаккурининг теран илдизи ҳисобланади.

Яна бошқа бир америкалик психолог Д. Гилфорд эса олти та расом устида тажриба олиб борган бўлиб, қобилиятнинг ижод жараёнида намоён бўлишини таъкидлайди. Буларга эса қуйидагиларни киритади: фикрлаш равшанлиги, ўхшашлик ҳамда қарама-қаршиликлар, экспрессивлик, мослашувчанлик ва керакли контурларни бадиий шаклда бериш қобилияти ва бошқалар”.⁷

Шоирнинг туғилиши, ҳаёт ва ижтимоий синовлар қуршовида тобланиши, ўзлигини топиши ва ўқувчилари қалбидан жой олиши – буларнинг барчаси ижодкор бадиий тафаккури деган тушунча асосида бирлашади. Бунга биз ижодкор таржимаи ҳолидаги нуқталардан мисол топамиз: “Бир кунда икки маҳал сувга чиқардик, айниқса, саратон кунлари Эшонқудуққа қатнаш жуда зерикарли бўларди. Юрагим сиқиб кетганидан бир нималарни минғир-минғир қилиб ўзимни овулардим, шекилли”⁸, деган қайдларда ижод учқунларини кўргандек бўламиз. Айниқса, бўлажак шоир қалбида уйғонган илҳом оташи таъсирида дунёни дастлаб рангин кўриши, одамларнинг самимийлигига ишонишини ижодкорнинг ҳасби ҳолидан билиб олиш мумкин. Лекин кейинчалик ишонганлари томонидан етадиган кескин зарбалар, парда ортидаги яширин ҳаёт, ниқоб остидаги кутилмаган ҳақиқатлар, албатта, унинг тафаккурига таъсир кўрсатади. Руҳиятида уйғонган симпатия ва антипатиялар образли, символистик шаклларни келтириб чиқаради. Бу эса ижодкор томонидан кутилмаган етук асарларни, бетакрор образларнинг

⁷ Борев Ю. Психология художественного творчества. – М., 1999. – С. 47.

⁸ Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. 1 жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000, – Б. 7.

пайдо бўлишига туртки бўлади. Шоир ёки ёзувчи атрофидаги ҳақиқатларни кузатар экан, ҳали ҳам исмсиз, тушунарсиз, яширин дунёни тобора чуқурроқ билишга, ундаги жараёнларни, инсонлардаги хусусиятларни кашф этиш эҳтиёжини майдонга келтиради. "Илоҳий комедия", "Фауст", "Уста ва Маргарита" сингари асарларнинг яралиши, кейинчалик, бадиий адабиётда шекспирона назар, дантеёна танқид сингари қарашларининг келиб чиқиши фикримиз мисолидир.

Шундай қилиб, ижодкорлик, хусусан, бадиий ижод тафаккурни такомиллаштириш воситаси бўлиб хизмат қилади. Илмий тажрибалар билан англаниши қийин вазиятларни, ҳолатларни етук санъаткор бадиий образлар воситасида оддий, равон тушунтира олиши мумкин.

Юксак ижодкорлик қобилияти ҳаммага ҳам берилмаган, лекин фольклор намуналари, миф ва афсоналар, яхшиликка етакловчи эртаклар, одамзоднинг азалий идеаллари куйланган кўшиқлар, мақол, маталлар билан мунтазам танишиб бориш тафаккур тарзига таъсир қилиши айна ҳақиқат.

*Бешик-бешик тўлқинлар той-той бўлиб чопарди,
Кумуш ёлли қоялар соясини ёпарди.⁹*

Гарчи ушбу мисралар ёш шоирнинг муҳаббат мавзусидаги илк шеърларидан бўлса-да, лекин унда ўзбек миллати сўзлашув лексикасига хос атрибутларни, болаликда тинглаган эртак ва афсоналарининг замонавийлик билан қоришиқ жиҳатларини кўришимиз мумкин. Асар контекстида шоирнинг ўзи ҳам бунга ишора қилиб ўтади.

⁹ Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. 1 жилд. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000, – Б. 23.

*У сеҳрли сув қизи! Ой нурида оппоқ қор,
Тирилдими қаршимда афсоналар ё қатор.¹⁰*

Шоир шеър финалида сув париси тимсолида бошиқ қизнинг безовта руҳига мурожаат қилар экан, ундан саргашталиқдан чекинишни сўрайди. Воқеабанд шеър сирли афсоналарнинг назмий талқини каби таассурот қолдиради.

Абдулла Орипов тўртликларидаги фалсафий ҳулоса, мақолларнинг ўзига хос бадиий тасвири, ўзбек характерининг бетакрор ифодаси, аслида, юксак истеъдоднинг халқ даҳоси билан уйғун намоён бўлишида изоҳланади.

*Жажжи гўдак, сен туғилдинг, сен учун
Ким беланчак ясаб турар шу дамда.
Кимдир сенга учқур тулпор эгарлар,
Кимдир сенга ҳасса йўнар шу дамда.¹¹*

Мазкур шеър ғояси умр ҳақидаги халқ донишмандлигининг намунаси ҳисобланган битиклар мазмунида ҳам учрайди. Эртақлардаги уч кунлик дунё тўғрисидаги савол-жавоблар, умрни уч фаслга ажратиш – гўдаклик, балоғат, қарилик кабиларни эсга солади. Бешиқ, тулпор ва ҳасса предметлари мажозий маънода қўлланилган. Абдулла Орипов лирикасида фольклор элементлари, халқ оғзаки ижоди мотивлари яна кўплаб учрайди. Масалан, Афанди ва афандинамо одамлар образи шоир лирикасида ҳам мавжуд:

*Кўй етаклаб ўтди-ку биров,
– Менга нима, деди Афанди.
– Сизникига қараб кетдиёв,
– Сенга нима, деди Афанди.*

¹⁰ Ўша манба. – Б. 36.

¹¹ Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. 1 жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000, – Б. 34.

“Афанди” шеъри диалог тарзида ёзилган бўлиб, шу кичик савол-жавобда одамлар табиатидаги қизиқувчанлик ва ҳозиржавоблик маҳорат билан кўрсатилган. Шеър латифанинг шунчаки мазмуни эмас, умуман бошқа мақсадни кўзда тутувчи асар. Бу ерда Афанди образи воситачилик вазифасида келган. Бу ерда лирик қаҳрамон ва Афанди образи уйғунлашадди, унинг қадами пайловчи шахслар қораланади.

Лекин бу билан шоир лирикаси бошдан охирига қадар халқона, бахшиёна оҳанглар билан давом этган, деган хулосага келмаслик керак. Шоир адабиётга кириб келган илк йиллардаёқ ўз мақсадини, йўлини, ижодий концепциясини белгилаб олган эди. Дастлаб, табиий равишда болалик, ўсмирлик шуурини эгаллаган халқ ижодиёти асосида шаклланган ижодий жараён кейинчалик олий таълим, ҳаётий ва ижодий тажрибалар натижасида катталашиб, улкан шеъриятга айлана борди.

*Кулма, кулма,
Нега куласан
Хижолат чекканнинг ҳолига.
Нега қўл тегиздинг
Камбағалнинг
Ўғрилардан қолган молига.¹²*

Халқимизда “Камбағални туяни устида ҳам ит қопибди” мазмунидаги мақол мавжуд. Бу мақол орқали ҳокисор инсон доимо мазлумликка маҳкум деган ҳукм бор. Шоир мана шу мақолни бироз бошқачароқ, ижтимоий воқеликка кучли эътироз тарзида назмий тақдим этган. “Кулма” буйруқ майлидаги феълнинг такрори ва кулган кимсага қаттиқ маломат орқали шоирнинг халқпарварлик туйғуси намоён бўлади.

¹² Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. 1 жилд. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000, – Б. 25.

Кулаётган аслида, ўғрининг ўзи, шеърдаги камбағал эса шоир ижод қилаётган дамдаги таланаётган миллатдошининг типик образи эди. Шоир истеъдодли расом ўлароқ халқнинг ижтимоий ҳолатини маҳорат билан тасвирлайди. Қалбида “ўғрига” уйғонган нафрат, аслида, онаси, отаси, ака-укаси, жигарбандлари, маҳалладошлари – халқига бўлган муҳаббатдан сизиб чиққан. Шеърни ички икки структурага ажратиш мумкин:

1. Танқид, танбеҳ (илк уч сатри).
2. Чорасизлик, изтироб (кейинги уч мисра).

“Кулма, кулма, нега куласан?” шеъри 1960 йилда ёзилган. Тўла сарбаст эмас, сарбастнамо дейишимизнинг сабаби шундаки, мазкур тўртликнинг 1-, 2- ва 4-мисралари 9 ҳижоли, 3-мисраси 10 ҳижоли. Бундай ярим эркинлик, вазнда юзакилик юзага келса-да, мазмунни ўз ҳолига “қўйиб бериш”, сарбаст аралашган бармоқ жадид шоирлари ижодида кўп учрайди¹³. Халқ ижодиётидан илҳомланиш муайян ижодкор асарларида бўлиши табиий. Тўғри, асар фольклор мотивларини тўлиқ акс эттирмаслиги мумкин, лекин айрим шакллари учраши муқаррар. Юқоридаги кичик асарда ана шундай халқ донишмандлиги мужассам.

Демак, ижод йўлининг аввалидаёқ шоир ўзига хос услубни, умуминсоний мавзуларни, фалсафий мушоҳадани дастуруламал деб билди. Лирикасида шоирнинг руҳияти, драматизмга бой ички дунёси, нозик ва ўз навбатида қатъий туйғуларининг соялари кўриниб туради. Абдулла Орипов фавқулодда закий, самимий инсон, юксак ижодий маҳорат ва бадийликка эга шоир сифатида замондошларидан анча илгарилаб кетган эди. Шунинг учун ҳам адабиётшунослар, мухлислар ва шогирдлар янги ўзбек шеъри-

¹³ Бу ҳақда қ.: Афоқова Н. Жадид шеърини поэтикаси. – Т.: Фан, 2005. – 67 б.

ятига қўшган ҳиссаси қаршисида мудом ҳайрат ва эътирофдадир.

"Абдулла Орипов ўзбек адабиётини янги босқичга кўтарган нодир истеъдод соҳиби эди. Унинг юксак бадиий, теран фалсафий шеърлари халқимиз кўнг-лидан чуқур жой олган. Драматик ва публицистик асарлари, дoston ва таржималари адабиётимиз ри-вожига улкан ҳисса бўлиб қўшилган. Абдулла Ори-пов Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳиясининг муаллифи сифатида халқимиз қалбида мангу яшай-ди".¹⁴

Шоир ўзбек миллатига хос хусусиятларни, халқ до-нишмандлигининг айрим эпитетлари, метафора ва ўх-шатишларни бутун ижоди давомида фаол қўллади.

*Ўнг қовоғим учди-ё,
Чап қовоғим учди-ё.
Узоқдаги шоир ўғли
Кимнинг ёдига тушди-ё.*

*ёки,
Ҳар битта бандани ташвишга солмиш
Насиба аталмиш тақдирнинг иши.
Бутун нон устида тирноғин олмиш
Ҳали чиқмасидан гўдакнинг тиши.*¹⁵

Абдулла Ориповнинг илк шеърий машқлари 2021 йилда "Шоирнинг туғилиши" номи остида шоир тавал-лудининг 80 йиллиги муносабати билан нашр қилин-ди. Бу тўплам илк шеърларининг мухлисларга тақдим этилгани билан қадрлидир. Шоирнинг дастлабки ижод

¹⁴ Мирзиёев Ш.М. Одамлар яхши яшаши учун зарур шароитлар яратиш – барча раҳбарларнинг асосий вазифасидир // Халқ сўзи. – Тошкент, 2017 йил, 28 февраль.

¹⁵ Қадимий таомилга кўра чақалоқнинг илк тирноғи бутун нон устида олинган ва кўчага сепиб юборилган. Бу ризқинг бутун бўлсин ва уни териб егин деган маънони билдирган. Шоир-нинг қайди.

*Қабристонга, демангиз, тирик келди, ёр-ёр,
Қувонтириб бизларни, ўлик келди, ёр-ёр.¹⁸*

XX асрнинг 1960-1970 йиллари ўзбек адабиёти хронологик жиҳатдан ўрганилганда, давр шеърятининг қатъий чегараларини Эркин Воҳидов ва Абдулла Ориповларнинг ижоди бошлаб берганига амин бўламиз. Негаки, ҳар икки ижодкордаги туйғуларнинг очиқлиги ва самимийлиги, инсон ғояси, адабий-эстетик мезонлар нуқтаи назаридан концептуаллик кейинги адабиётга ижобий таъсир кўрсатди. Абдулла Ориповнинг шеърятнинг асл табиатига монанд миллат, она юрт, маънавият илдизлари, муҳаббат, иймон-эътиқод, умр мазмунига тааллуқли поэтик мулоҳазалари контекстида битиклари асл поэтик тафаккурни уйғотди. Шоирнинг “Софлик ғояси” – самимият, комиллик, аслик каби тушунчалари турли йилларда турли ҳолатларда намоён бўлди.

¹⁸ Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. 1 жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000, – Б. 197.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ижтимоий-сиёсий адабиётлар:

1.1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: O'zbekiston, 2016. – 32 б.

1.2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: O'zbekiston, 2017. – 483 б.

1.3. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Президент Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2017 йил 4 август.

1.4. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: O'zbekiston, 2017. – 32 б.

1.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги Фармони // Халқ сўзи. – 2017 йил 8 февраль.

1.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги қарори // Халқ сўзи. – 2017 йил 21 апрель.

1.7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи // Халқ сўзи. – 2017 йил 20 сентябрь.

1.8. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.

II. Илмий-назарий адабиётлар

2.1. Абу Али ибн Сино. Шеър санъати. – Тошкент: Ё.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1980. – Б.129.

2.2. Адабиёт назарияси. Икки томлик. Адабий асар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – Т. I. – 414 б.

2.3. Адабиёт назарияси. Дарслик: / Ҳ. Умuroв. – Тошкент: Шарқ, 2002. – Б. 251.

- 2.4. Адабиёт назарияси. Дарслик: / И. Султон. – Тошкент: Ўқитувчи, 2005. – Б. 270.
- 2.5. Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. 2-жилд. – Тошкент: Фан, 1992. – Б. 248.
- 2.6. Адабиётшунослик лугати / Д.Куронон, З.Мамажонов, М.Шералиева. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 397.
- 2.7. Адабиётшуносликка кириш: / Э. Худойбердиев. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 365.
- 2.8. Акромов Б. Оламнинг бутунлиги: – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – Б.183.
- 2.9. Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Т.: Янги аср авлоди, 2011. – 350 б.
- 2.10. Афоқова Н. Абдулла Орипов лирикасида бадий санъатлар. – Бухоро.: 1994. – 100 б.
- 2.11. Ашурова Г. Тимсол – сўз ва маъно асоси. – Т.: Янги аср авлоди, 2006. – 80 б.
- 2.12. Белинский В. Танланган асарлар. – Т.: Ўзбекистон ССР давлат нашриёти, 1955. – 511 б.
- 2.13. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – Б. 559.
- 2.14. Боров Ю. Эстетика. Теория литературы. Т.4. Литературный процесс. – М.: Наследие, 2002. – 624 с.
- 2.15. Введение в литературоведение: Под ред. Г.Н. Поспелова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1988. – 441 с.
- 2.16. Введение в литературоведение: Учеб. пособие/ Под ред. Л. В. Чернец. – М.: Высшая школа, 2004. – 625 с.
- 2.17. Воҳидов Р., Ҳошимова М. Шеърят – шоир юраги. – Т.: Фан, 1987. – 68 б.
- 2.18. Ғаниев И, Афоқова Н. Абдулла Ориф фалсафаси. – Т.: Muhammad, 2021. – 308 б.
- 2.19. Ғаниев И., Афоқова Н. Озод руҳ фалсафаси. – Т.: Фан, 2007. – 151 б.
- 2.20. Жўраев М., Нарзикулова М. Миф, фольклор ва адабиёт. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. – 184 б.
- 2.21. Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари: муаллиф, жанр, хронотоп. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. – 354 б.
- 2.22. Гарин И. Пророки и поэты. – М.: Терра, 1992. – 751 с.
- 2.23. Каримов Ҳ. Истиқлол даври адабиёти. – Тошкент: Yangi nashr, 2010. – Б. 364.

2.24. Каримов Б. Рухият алифбоси. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – Б. 364.

2.25. Квятковский А. Поэтический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 182 с.

2.26. Мирзаев С. XX аср ўзбек адабиёти. – Т Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. – Б. 419.

2.27. Мустақиллик даври адабиёти. – Тошкент: Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – Б. 288.

2.28. Мели С. Глобал талқин поэтикаси. – Т., Фан, 2000. – 210 б.

2.29. Мели С. Сўзу сўз. – Т., Шарқ НМАКБТ, 2020. – 528 б.

2.30. Nikolson R.F. Literary History of the Arabs. London, 1903.

2.31. Норматов У. Умидбахш тамойиллар. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б.112.

2.32. Раҳимжонов Н. Истиқлол даври ўзбек адабиёти. – Тошкент, 2012.

2.33. Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври ўзбек шеърияти. – Тошкент: Фан, 2007. – Б.260.

2.34. Раҳмонов Н. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (Энг қадимги даврлардан XV асрнинг биринчи ярмигача). Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2014. – Б. 224.

2.35. Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент: 2004.

2.36. Сирожиддинов Ш., Юсупова Д., Давлатов О., Навоийшунослик. – Тошкент: Тамаддун, 2018. – Б. 520.

2.37. Словарь литературоведческих терминов. – М.: Просвещение, 1974. – С. 123.

2.38. Султон Иззат. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1986. – Б. 408.

2.39. Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари/Монография. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – Б. 200.

2.40. Тamarченко Н.Д. Теория литературы. В.двух томах. Учебное пособие. 3-е издание. – М.: Академия, 2008. – 512 с.

2.41. Уоррен О, Уэллек Р.Теория литературы. – М.: Прогресс, 1987. – 325 с.

- 2.42. Фитрат. Адабиёт қоидалари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б.109.
- 2.43. Храпченко М. Творческая индивидуальность писателя и развития литературы. – М.: Мысль, 1969. – 399 с.
- 2.44. Шарафиддинов О. Шеърят қалб ёлқини // Ҳаёт билан ҳамнафас.- Тошкент, 1983. – Б.155-168.
- 2.45. Шермуродов Т. Жозиб изҳор излаб. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – Б. 256.
- 2.46. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси илмий нашриёти, 2004. – 209 б.
- 2.47. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Akademnashr, 2013. – 408 б.
- 2.48. Қўшжонов М. Онажоним шеърят. – Тошкент, 1984.
- 2.49. Қўшжонов М., Сувон Мели. Абдулла Орипов. – Тошкент: Маънавият, 2000.
- 2.50. Ғафуров И. Лириканинг юраги. Адабий ўйлар. – Тошкент: Ёш гвардия, 1982. – Б. 224.
- 2.51. Ғафуров И. Шеърят-изланиш, курашчанлик демакдир. – Тошкент, 1984.
- 2.52. Ҳамдамов У. Янгиланиш эҳтиёжи. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 196.
- 2.53. Ҳаққул, Иброҳим. Ирфон ва идрок. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б. 160.
- 2.54. Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. – Тошкент: Шарқ, 1999. – Б. 240.
- 2.55. Ҳусаиний Атоуллоҳ. Бадойиъу-с-санойиъ. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 1981. – Б.172.

III. Диссертация ва авторефератлар

3. 1. Абсамиев Х. Традиция и новаторство в узбекской советской поэзии 60-70 годов. – дисс. на соиск... канд.филол.н. – Т.: 1986. –20 с.
3. 2. Акрамов Б. Проблема поэтического образа в современной узбекской лирике (60-е-80-е годы): Автореф. дисс... докт.филол.наук. – Т.: 1991.
3. 3. Алиев Б. Ҳозирги ўзбек шеъриятида психологизм муаммоси: Филол.фанл.номз... дисс.автореферати. – Т.: 1994. – 26 б.

3. 4. Алдашева Ширин. 70-90-йиллар ўзбек лирикасида гўртлиқ, саккизлиқ ва шеърий туркум табиати: Филол. фан.б.фан.док.дисс... - Тошкент, 2019. - 154 б.

3. 5. Алиев Б. Ҳозирги ўзбек шеъриятида психологизм проблемаси: Филол. фан. номз. дисс... автореф. - Тошкент, 1994.

3. 6. Афоқова Н. Абдулла Орипов лирикасида бадий санъатлар: Филол. фан. номз. дисс... автореф. - Тошкент, 1997.

3. 7. Ашурова Г. Абдулла Орипов шеъриятида анъана ва бадий маҳорат (образ, гоя ва тасвир): Филол. фан. номз. дисс... автореф. - Тошкент, 2008.

3. 8. Аҳмедов Ҳ. Ўзбек адабиётида насрий шеър: Филол. фан. номз... дисс. - Т.: 1995.

3. 9. Жумабоева Ж. XX аср ўзбек шеъриятида психологик тасвир маҳорати: Филол. фан. док. дисс... автореф. - Тошкент, 1999.

3. 10. Норбоев Б. Ҳаётни поэтик талқин этиш тамоийиллари ва маҳорат муаммолари: Филол. фан. док. дисс... автореф. - Тошкент, 1996.

3. 11. Раҳмонова М. Абдулла Орипов шеъриятида бадий бутунлиқ: Филол. фан. номз. дисс. автореф. - Тошкент, 1998.

3. 12. Тўлаков И. Ҳозирги ўзбек лирикасида давр ва қаҳрамон талқини: Филол. фанлари док. дисс... автореф. - Тошкент, 1994.

3. 13. Эрназарова Г. Ҳозирги ўзбек шеъриятининг медитатив табиати: Филол. фан. док. дисс... автореф. - Тошкент, 2020.

3. 14. Эрназарова Г. XX аср ўзбек поэзиясида миллий тафаккур ва унинг бадий талқини: Филол. фан. номз. дисс... автореф. - Тошкент, 2001.

3. 15. Қосимов Я. Ўзбек шеъриятида поэтик фикрнинг янгилалиши: Филол. фан. номз. дисс... автореф. - Тошкент, 1991.

3. 16. Қувватова Д. XX аср иккинчи ярми ўзбек достончилигининг тараққиёт хусусиятлари: Филол. фан. док. дисс... Тошкент, 2016.

3. 17. Қурбонбоев И. 90-йиллар ўзбек шеъриятида образлиқ: Филол. фан. номз. дисс... автореф. - Тошкент, 2005.

3. 18. Ҳамдамов А. Абдулла Орипов шеъриятида халқона поэтик тафаккур муаммоси. Филол. фан номз. дисс... автореф. – Тошкент, 2011.

IV. Адабий манбалар

4. 1. Афоқова Н. Бизнинг эра. – Тошкент: IJOD-PRESS, 2019. – Б. 272.

4. 2. Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. – Тошкент: Фан, 1990 й. – Б. 24.

4. 3. Навоий Алишер. Мукаммал асарлар. 20 жилдлик. 8-жилд. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 595.

4. 4. Навоий Алишер. Ҳамса. Ҳайрат ул-аброр. Тошкент: Фан, 1994. – Б. 262.

4. 5. Орипов А. Йиллар армони. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – 592б.

4. 6. Орипов А. Дунё. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. – 56 б.

4. 7. Орипов А. Меҳр: тўртликлар. – Т.: Шарқ, 2004. – 80 б.

4. 8. Орипов А. Ҳикмат садолари. – Т.: Фан, 1993. – 104 б.

4. 9. Орипов А. Адолат кўзгуси. – Т.: Адолат, 2005. – 400 б.

4. 10. Орипов А. Кўзтумор. – Т.: Маънавият, 2005. – 120 б.

4. 11. Орипов А. Қуёш бекати. – Т.: Sharq, 2010. – 384 б.

4. 12. Орипов А. Менга хушхабар айт. – Т.: Маънавият, 2009. – 128 б.

4. 13. Орипов А. Митти юддуз. – Т.: Маънавият, 2002. – 40 б.

4. 14. Орипов А. Муножот – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1992. – 429 б.

4. 15. Орипов А. Нажот қалъаси. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги АСН, 1980. – 280 б.

4. 16. Орипов А. Сайланма. – Т.: Шарқ, 1996. – 464 б.

4. 17. Орипов А. Талош палласи. – Т.: Маънавият, 2007. – 104 б.

4. 18. Орипов А. Танланган асарлар. 4 жилдлик. 1-жилд. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – 432 б.

4. 19. Орипов А. Танланган асарлар. 4 жилдлик. 2-жилд. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – 496 б.

4. 20. Орипов А. Танланган асарлар. 4 жилдлик. 3-жилд.
- Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000.
- 384 б.
4. 21. Орипов А. Танланган асарлар. 4 жилдлик. 4-жилд.
- Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000.
- 384 б.
4. 22. Орипов А. Танланган асарлар. 7-жилд. - Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2013. - 300 б.
4. 23. Орипов А. Танланган асарлар. 8-жилд. - Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. - 324 б.
4. 24. Орипов А. Ҳаж дафтари. Ҳикмат садолари. - Т.: Шарқ, 1992. - 64 б.
4. 25. Орипов А. Ҳайрат. - Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. - 80 б.
4. 26. Орипов А. Шоир юраги. - Т.: Маънавият, 2003. - 112 б.
4. 27. Орипов А. Юзма-юз. - Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
4. 28. Орипов А. Муборак ҳаж йўлларида. - Қарши: Насаф, 1992. - 72 б.
4. 29. Орипов А. Юртим шамоли. - Т.: Ёш гвардия, 1976. - 224 б.
4. 30. Бегимқулов Д. Шеърятимиз юлдузи. - Орипов А. Танланган асарлар. 1-жилд. Тошкент: Адабиёт ва санъат. 2000.
4. 31. Бегимқулов Д. Соҳир шеърят /Абдулла Орипов. Адолат кўзгуси. - Тошкент: Адолат, 2005. - Б.386-396.
4. 32. Жабборов Н. "Ўткан кунлар"да миллий рух ифодаси //Филология масалалари, 2020, 2-сон. Жабборов Н. Киноя ва рамзлар замиридаги ҳақиқат / Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари. III китоб. - Тошкент: Мумтоз сўз, 2014.
4. 33. Жабборов Н. Эркин Аъзамнинг ижод тутуми // Ёшлик, 2020.
4. 34. Жабборов Н. Гўзал ташбих, сирли рух / Озод Ватан саодати: Беш жилдли, 5-жилд. - Тошкент: Адиб, 2013.
4. 35. Жабборов Н. Уфққа ташланган кўприк // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2015 йил 20 март.
4. 36. Жабборов Н. Замон. Мезон. Шеърят. - Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат, 2015. - Б. 304.

4. 37. Жабборов Н. Маоний аҳлининг соҳибкирони. - Т.: Adabiyot, 2021. - Б.238.

4. 38. Ёўлдошев Қ. Ҳикмат жилвалари /Абдулла Орипов. Эверест ва уммон. - Тошкент: Ўзбекистон, 2015. -Б. 318-329.

4. 39. Шодмонов Н. Шоир ижодининг олмос қирралари / Ўзимники эрур шу созим. Илмий-амалий конференция материаллари. - Қарши: ҚарДУ нашриёти, 2011.

4. 40. Қосимов Б. Абдулла Ориповнинг ижод мактаби. /Уйғонган миллат маърифати. - Тошкент: Маънавият, 2011.

V. Интернет сайтлари

5.1. <http://dic.academic.ru>

5.2. <https://www.worldcat.org/wcidentities/lccn-n85116178>

5.3. <http://feb-web.ru>

5.4. <http://files.school-collection.edu.ru>

5.5. <http://natlib.uz>

5.6. <http://slovar.lib.ru>

5.7. <http://www.traktat.com>

5.8. <http://ru.wikipedia.org>

5.9. <http://ziyonet.uz>

5.10. <https://www.williamshakespeare.net/hamlet.jsp>

5.11. <https://www.w3.org/People/maxf/XSLideMaker/hamlet.pdf>

5.12. www.theatre-library.ru/files/sh/shakespeare/shakespeare_20.html

5.13. https://studbooks.net/.../russkie_perevody_gamleta_sposoby_adaptatsii_star

5.14. https://studbooks.net/772351/literatura/russkie_perevody_gamleta

5.15. <https://www.britannica.com/biography/james-joyce>